

ȘTEFANA DUMITRU

**FUNȚIILE METAFOREI
ÎN POEZIA ȘI ÎN PROZA
LUI CAMIL PETRESCU**

- PERSPECTIVĂ HERMENEUTICĂ -

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București**

CUPRINS

PREFAȚĂ	11
ARGUMENT	19
CAPITOLUL I. FUNCȚIA COGNITIVĂ	21
1. Metafora – cheia hermeneutică a operei camilpetresciene	21
1.1. Stilul hermeneutic – primatul reflexibilității ...	24
1.2. Articularea sensului metaforic	29
1.3. Funcția culturală a metaforei	36
1.3.1. Principiul existențial – axiologic – semantic	42
1.3.2. Principiul existențial – axiologic – sintactic	49
2. Metafora cognitivă	53
2.1. Două energii metaforice: Eros și Thanatos...	56
2.2. Poemul <i>Ideea</i> – lumile posibile ale metaforei	65
3. Hermeneutica universului rotund – de la prima la ultima noapte	74
3.1. Metafore existențiale corelative	74
3.1.1. Structura metaforică a modelului cultural freudian	75

3.1.2. Focul dinlăuntru	79
3.1.3. Focul din afară.....	84
3.1.4. Variații de amplitudine ale iubirii.....	89
3.1.5. Sublimarea iubirii.....	95
3.1.6. <i>Absurdul ca sublim ratat</i>	98
3.2. Metafora nopții	103
3.2.1. Deschiderea câmpului metaforic.....	104
3.2.2. Verticalizarea metaforei.....	113
3.2.2.1. Metafora iubirii	114
3.2.2.2. Metafora războiului.....	121
CAPITOLUL AL II-LEA. FUNCȚIA SIMBOLICĂ.	129
1. Simbolul poetic	129
2. Simbolurile circulante.....	133
2.1. Simbolurile biblice și creștine.....	135
2.2. Simbolurile mitologice și livrești	138
2.3. Simbolurile morții	139
2.4. Simbolurile universului interior.....	141
3. Simbol și metaforă simbolică în poemul <i>Cocorul</i> .	145
4. Reliefare simbolică	161
4.1. Mijloace de reliefare simbolică la nivel morfologic.....	161
4.2. Mijloace de reliefare simbolică la nivel sintactic.....	168
5. Metaforă și simbol în <i>Patul lui Procust</i>	176
5.1. Structura metaforică a modelului triadic.....	176

5.1.1.	Medierea retorico-poetică a izotopiei logos în poemul <i>Patul lui Procust</i>	179
5.1.1.1.	Proiectarea retorică a câmpurilor referențiale.....	182
5.1.1.2.	Izomorfismul logos – conștiință	185
5.1.1.3.	Soarele, semnul de aur – simbolul interiorității	188
5.1.1.4.	Patul, arborele răsturnat – simbolul exteriorității.....	191
5.2.	Logosul – oglindă a sinelui în romanul <i>Patul lui Procust</i>.....	195
5.2.1.	Două domenii metaforice: înlăuntru și în afară	195
5.2.2.	Zborul – simbolul lumii interioare.....	198
5.2.3.	Geometria imperfectă – simbolul lumii exterioare	207
5.2.4.	Ieșirea în lumină a cuvântului	213
5.2.5.	Eul transcendențial între oglinzi paralele	218
5.3.	Arhetipologie.....	227
5.3.1.	Metafora catoptrică	227
5.3.2.	Umbra – Androginul - Trinitatea	239
5.4.	Niveluri de temporalitate	245
5.4.1.	Reprezentări temporale în poemul <i>Patul lui Procust</i>.....	245

5.4.2. Dualitatea timpului – zbor și imperfecțiune	254
5.4.3. Timpul rostirii.....	260
5.4.4. Ființarea în timp	268
CONCLUZII.....	278
BIBLIOGRAFIE	284

PREFAȚĂ

Pentru aprecierea corectă a studiului de față, mi se pare importantă, în primul rând, delimitarea cât mai clară a orientării conceptuale și a obiectivelor specifice ale „perspectivei hermeneutice”, pe care Ștefana Dumitru o adoptă în investigarea semanticii metaforice din poezia și din proza lui Camil Petrescu. Autoarea conturează această încadrare teoretică într-o primă secțiune, intitulată *Metafora – cheia hermeneutică a operei camilpetresciene*. Trebuie subliniat faptul că efortul de precizare a orientării de principiu constituie, fără îndoială, o dimensiune fundamentală a lucrării și, în acest spațiu conceptual, cred că se poate detecta cel dintâi pilon esențial al aportului științific al acestei exegeze.

Dintr-o considerare sintetică și, inevitabil, simplificatoare, se poate aprecia că autoarea își justifică în mod legitim opțiunea pentru o *abordare hermeneutică a metaforei* în opera studiată, prin cel puțin trei aspecte esențiale. Mai întâi, în fundalul filosofic al acestei opțiuni, este invocată, cu bun temei, concepția elaborată de Gadamer și, apoi, de Ricœur a constituirii sensului textelor printr-o deschidere mai cuprinzătoare spre configurarea „lumilor textuale”, care să poată recupera, liminar, și viziunea heideggeriană a „ființării” și a Ființei. Asumându-și această perspectivă a reîntemeierii hermeneuticii pe baze fenomenologice, dominantă (deși, cel mai adesea, doar implicită) în studiile actuale ale textelor literare,

Ștefana Dumitru își ancorează, în al doilea rând, cu particulară justificare, opțiunea pentru această orientare generală a lucrării, prin recursul firesc la inegalabila rezonanță, în peisajul românesc, a gândirii lui Camil Petrescu însuși prin raportare la opera filosofică fondatoare a fenomenologiei a lui Edmund Husserl. În al treilea rând – și acesta este aspectul cel mai important, din punctul de vedere al consecințelor directe asupra demersului investigational –, opțiunea autoarei se justifică prin situarea obiectivelor specifice ale lucrării *în aval* față de „cotitura metaforică a hermeneuticii (*fenomenologice!*), propusă în prima parte a deceniului opt al secolului trecut, de către Paul Ricœur (în special, prin celebra *La Métaphore vive*, din 1975). Acest moment crucial a avut, cum se știe, un impact decisiv și asupra (re)fondării semanticii cognitive și a generat, în mare parte, și actuala „revoluție” a științelor cognitive în care se înscrie, ca „vârf al săgeții”, și resurecția metaforologiei antropologice pe plan mondial. Aș insista în mod aparte asupra acestui ultim aspect, cu adevărat cardinal, pe care Ștefana Dumitru îl tratează, pe bună dreptate, mult mai pe larg și asupra căruia va reveni, de altfel, mereu, de-a lungul întregii investigații cu sentimentul, pe care îl împărtășesc, de noutate și de profunzime a lucrării.

Ștefana Dumitru atrage atenția, de mai multe ori, asupra răsturnării radicale de perspectivă care s-a produs, în ultimele patru decenii, prin „înțelegerea” științifică și filosofică a fenomenului „metaforic”, recunoscând, cu bună intuiție, anticiparea acestei răsturnări încă în filosofia culturii a lui Lucian Blaga. Prin „metaforă” nu mai înțelegem astăzi, o „figură” și/sau un „ornament” ori o „împodobire” a vorbirii, între altele de același fel, ca în vechea retorică, ci o **funcție**, ba chiar **funcția primară**,

fundamentală care stă la baza creației de conținuturi cognitive sau „semantice” (în sensul cel mai larg) în toate activitățile culturale umane (artistice, nu doar literare, mitice, filosofice etc.). Această natură funcțional-creatoare sau „poetică” și, în același timp, *originar cognitivă* - (*funcția culturală a metaforei*) – se manifestă, la rândul ei, „printr-un mecanism” sau o „operație” fundamentală a minții umane, ce constituie obiectul central al „paradigmei” actuale în studiile de metaforologie, și despre care se poate afirma, dincolo de întreaga diversitate a soluțiilor explicative propuse, că nu mai are nimic a face cu simpla *substituție de termeni sau cu transferul numelui* din retorica tradițională. Dimpotrivă, modul concret de realizare a *inovației* (numită metaforic) *metaforice* se deschide astăzi unui imens spațiu de investigații, în diversele universuri, câmpuri, tipuri, genuri discursiv-textuale și în această perspectivă ar trebui judecată, stricto sensu, noutatea investigațiilor pe care le-au propus, în ultima vreme, în metaforologie și unii cercetători români și care se regăsește în situarea conceptuală a exegezei de față.

Aportul mai strict de originalitate al operei elaborate de Ștefana Dumitru, în acest context și în această perspectivă, vizează modalitatea de precizare a abordării hermeneuticii pe care autoarea o adoptă pentru investigarea rolului metaforei (în accepția redefinită în textele literare ale lui Camil Petrescu). Ștefana Dumitru nu se mulțumește cu definirea generică ricœuriană („strategie de discurs aflată în slujba funcției poetice prin care limbajul (...) atinge nivelul mitic, unde funcția sa de descoperire este în sfârșit eliberată”), ci face un pas curajos mai departe, menit să sporească forța explicativă a aproximării inițiale, prin distingerea prealabilă a unor **funcții textuale funda-**

mentale ale acestei „strategii”. În acest scop, autoarea urmează calea, prefigurată deja la noi, de Tudor Vianu, în special în *simbolul artistic*, dar – aş sublinia în mod aparte! – în spiritul reconstrucţiei, cu mijloace actuale, a teoriei dualităţii funcţionale a metaforicului din filosofia blagiană. Se recurge, în acest sens, la o specificare mai riguroasă, prin intermediul criteriilor definite în semiotica est-europeană a culturii, pentru disocierea principalelor categorii funcţional-tipologice ale textelor culturale: funcţia metaforică blagiană *plasticizantă* va fi corelată, în acest fel, cu criteriul implicit al categoriei textual-culturală numite de Lotman *sintactice*, iar funcţia *revelatoare* cu principiul numit de semiotician *semantic*. Rezultatul acestor corelări este interpretat într-un sens compatibil cu baza hermeneutic-fenomenologică iniţială şi el furnizează, de fapt, *cheia hermeneutică* a întregii exegeze. Într-o formulare simplă, se propune, astfel, circumscrierea preliminară a celor două funcţii metaforice fundamentale - rebotezate **funcţia cognitivă** şi, respectiv, **funcţia simbolică** – pornind de la care Ştefana Dumitru îşi orientează şi ghidează, în întregime, „încercarea de a înţelege şi de a (re)interpreta lumea operei lui Camil Petrescu”.

Am insistat asupra orientării conceptuale a studiului de faţă, deoarece, după convingerea mea, **miza ştiinţifică liminară** a lucrării se sprijină pe acest temei. Autoarea identifică, în esenţă, în *funcţia cognitivă a metaforei*, „un principiu care poate ordona semantica romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, precum şi cea a unei părţi a liricii lui Camil Petrescu (cea care are ca temă dragostea şi războiul)”. Cercetarea descoperă, pe de altă parte, prin *funcţia metaforică simbolică*, „un nivel de sens superior”, cu „semnificaţii noi, îndreptate spre deschidere,

devenire, nelimitare, raportate la temporalitate”, ca „o posibilă cheie de acces în profunzimile romanului *Patul lui Procust* și în labirintul poemelor din ciclurile *Transcendentalia* și *Versurile lui Ladima*”. Este adevărat că demersul de ansamblu prefigurată în această formulare sintetică nu se va îngrădi disciplinar, ci se va dezvolta, în sensul originar hermeneutic, sau al unei „critici literare” astfel întemeiate, cu alte cuvinte va urmări – în mod „transversal” (sau „transdisciplinar”), în raport cu domeniile delimitate ale neoreticiei, semiostilisticii sau poeticii – „înțelegerea și interpretarea lumii operei”. Cele două principii funcționale, cardinale pentru „descifrarea” sensurilor metaforice, nu apar integrate, bunăoară, într-o încercare de modelare a procesului creației de lumi și, eventual, de o definiție tipologică a modului specific al acestei creații literare la Camil Petrescu. În perspectiva adoptată de autoare, ele au, mai degrabă, rolul unor **criterii euristice** menite să ghideze descoperirea entităților semantice și a unei coerențe (ordonări), pe care o stabilește, primordial, „reflexivitatea” receptorului, într-o încercare de înțelegere și de interpretare a conținuturilor de sens, dar care nu vizează reconstrucția unor principii ale **actului creator original** al acestora. Ștefana Dumitru își asumă, cu alte cuvinte, doar sarcina care îi revine unei cercetări în „stilul hermeneutic” și pe care îl recunoaște ca fiind determinat de „primatul reflexibilității”. Cu toate acestea, profilul analizelor, uneori excepționale, realizate pe cele două parcursuri textuale paralele, depășește cu mult granițele și interesele unei simple exegeze literare (chiar dacă informate hermeneutic!), impunând, fără îndoială, și valorizarea din unghiul domeniilor disciplinare menționate.

Voi semnala, astfel, extrem de succint, de pe primul parcurs, mai întâi, analiza pătrunzătoare dedicată poemului

Ideea, care îi prilejuieste autoarei tocmai relaționarea directă cu perspectivele adiacente ale retoricii, poeticii și studiului „de graniță”, al „lirismului reflexiv”. Metafora este văzută aici, ca „nucleu al poeticității”, iar procesul metaforic, generator al sensului global al poemului, este descris prin „trinitatea formată din idei – joc – iele”. Ștefana Dumitru surprinde, pornind, chiar de la motto-ul sau subtitlul poemului, o anticipare camilpetresciană a „teoriei lumilor posibile presupuse de metaforă” din estetica lui Umberto Eco.

Aș remarca, de asemenea, cel puțin două secvențe analitice redutabile, pe cel de-al doilea parcurs al lucrării, anume: *Structura metaforică a modelului triadic și Logosul – oglindă a sinelui în romanul Patul lui Procust*, analize care se constituie, și ele, la interfața hermeneuticii cu neoretorica, semiostilistica și poetica. În cea dintâi, se pornește de la o interpretare în sens hermeneutic a cunoscutului model triadic propus de Grupul din Liège, pentru a defini *ethosul poetic* (medierea opoziției Anthropos – Cosmos prin izotopia Logos), valorizând, în același timp, și nuanțarea ei semiotică introdusă de A.J. Greimas pe această bază, se urmărește, apoi, „medierea retorico-poetică a izotopiei logos” în poemul *Patul lui Procust*, nu doar printr-o „lectură tabulară” standard, ci și prin înscrierea „izomorfismului logos – conștiință în perspectiva explicativă a cercului hermeneutic. Punctul forte al acestei demonstrații îl reprezintă, însă, integrarea, la nivelul lumilor simbolice ale „interiorității”, a sugestiilor din poetica bachelardiană a spațiului și din „traseele antropologice” ale „structurilor imaginarului” definite de Gilbert Durand. În sfârșit, cea de-a doua secvență, consacrată logosului *ca oglindă a sinelui în romanul Patul lui Procust*, reprezintă, după opinia mea, explorarea cea mai aprofun-

dată și mai temeinică din întreaga lucrare. Între alte merite ale disocierilor sale, notez că Ștefana Dumitru deschide aici și posibilitatea valorizării distincțiilor de sens metaforic-simbolice, în perspectiva poetică a construcției textuale și/sau a creației de lumi pe baza modelului implicit al *dinamicii metaforice, proiectate la nivel macrotextual*, prin strategii diaforice, endoforice și epiforice (vezi recursul la schițarea și ilustrarea acestui model în investigațiile Lolitei Cornelius-Zagaevschi, asupra romanului *Luntrea lui Caron Cluj-Napoca* 2005 și ale regretatului Anton Horvath din *Limbaș și poezie*, Cluj-Napoca 2018). Cei care vor trebui să decidă, însă, asupra pertinentei și fecundității contribuțiilor din această secțiune, ca și din întreaga lucrare, vor fi, în cele din urmă, exegeții operei lui Camil Petrescu și, în mod special, cei cu o bună formație hermeneutic-fenomenologică.

Am convingerea că lucrarea Ștefanei Dumitru merită toată atenția, din partea cercetătorilor și criticilor literari, în primul rând din unghiul prezentat, al demersului temeinic și original, de mare forță, pe care îl propune.

MIRCEA BORCILĂ
CLUJ-NAPOCA

ARGUMENT

Prin încercarea de a înțelege și de a (re)interpreta *lumea operei* lui Camil Petrescu, în dimensiunile lirică și epică, am pornit de la premisa că metafora, în registrul ei cultural – cu accent pe principiul poetic de transfer și nu pe cel de figură de stil – poate fi o *cheie hermeneutică* a operei petresciene. Scriitorul însuși susține această idee prin mărturisirea făcută în anul 1953 pentru revista *Contemporanul*: „lucruri pe care le interpretasem într-un fel, le înțelegeam acum altfel”.

Pornind de la hermeneutica lui Paul Ricœur, care îi conferă metaforei rolul privilegiat de *nivel de sens*, ce furnizează răspunsuri la întrebările despre adevăr, lume, realitate, am constatat că funcțiile metaforei reprezintă un domeniu epistemologic care poate redefini opera literară, căci „cele trei cadre de identificare a metaforei (tropologia, semantica discursului și semiotica) nu sunt suficiente pentru înțelegerea metaforei, întrucât n-au puterea să descrie implicațiile ontologice ale acesteia” (Cifor 2006:194).

Textul literar include și, în același timp, denotă, o hermeneutică a ființării, în dublu sens, mai întâi a operei și, apoi, a ființei, altfel spus, trecerea de la filosofia lui Gadamer la filosofia lui Heidegger. Cele două laturi ale interpretării, opera și ființa, dau o imagine a înțelegerii lumii, în general, dar și a lumii operei literare și constituie, implicit, universul hermeneutic.

În dorința de a răspunde la întrebările despre adevărul care locuiește în lumea operei petresciene, am imaginat funcția cognitivă a metaforei un principiu care poate ordona semantica romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, precum și a unei părți a liricii lui Camil Petrescu (cea care are ca temă dragostea și războiul), iar funcția simbolică presupune o dimensiune de sens superior, conceput după regula circularității, în care un nivel alunecă în altul, căpătând semnificații noi, adică, deschidere, devenire, nelimitare, raportate la temporalitate, o posibilă cheie de acces în profunzimile romanului *Patul lui Procust* și în labirintul poemelor din ciclurile *Transcendentalia* și *Versurile lui Ladima*.

Perspectiva hermeneutică reprezintă o modalitate de a descifra opera camilpetresciană prin (re)considerarea metaforei ca un instrument cu valoare culturală, deopotrivă cognitivă și simbolică – de fapt, acceptarea, postulată de Ricœur, că ea nu este o figură de discurs focalizată pe lexem, ci este o *strategie* care are la bază discursul ce poate să redefinească realitatea și adevărul. În cazul nostru realitatea se numește proza și poezia lui Camil Petrescu, iar adevărul, unul dintre adevăruri, este de a accepta că metafora reprezintă început și sfârșit de drum, verticală, ascensională, suficientă sieși, înscriindu-se într-o circularitate a ființei și ființării specifice creației lui Camil Petrescu.

CAPITOLUL I

FUNCȚIA COGNITIVĂ

1. Metafora – *cheia hermeneutică* a operei camilpetresciene

Camil Petrescu afirma, într-un interviu din *Rampa* din 28 mai 1926, că e necesar un anumit timp pentru a „echilibra și obiecta” orice operă, spre a fi valorificată în conformitate cu intențiile autorului: „N-am publicat, de pildă, niciodată, o poezie pe care să n-o fi păstrat cel puțin doi ani în sertar sau o piesă de teatru pe care să n-o fi cercetat timp de doi-trei ani, de asemenea. Asta din cauză că n-am nicio încredere în prima versiune în care predomină pasiunea. E necesar acest timp pentru ca să pot vedea de la distanță această primă și subiectivă versiune.”

Refuzul retoricii, înțeleasă ca obiect al artificialității și prețiozității, refuzul calofiliei – care nu este capabilă de a reflecta luciditatea și profunzimea unui spirit, despre care G. Călinescu (1982:746) scria că „este mereu încordat de atenție ca un cap de șopârlă”, spirit preocupat de înțelegerea sinelui, de exteriorizarea și proiectarea lui pe coordonatele esențiale ale existenței – au fost acceptate diligent și, uneori, confundate cu respingerea metaforei, căci autorul recomandă ca, dintre figurile de stil, să fie folosită doar comparația. În cazul operei petresciene, au fost omise forța și puterea de seducție a metaforei, elemente conștientizate

din Antichitate, când Aristotel recunoștea „superioritatea metaforei în fața celorlalți tropi” și până azi, când *metafora vie* este considerată nucleul oricărui discurs filosofic.

Timpul necesar unei distanțări de o versiune subiectivă a receptării operei camilpetresciene, impusă de către autor, dar, în nici un caz suficientă, s-a transformat într-un timp al rostirii, când cuvântul iese la lumină, în deplinătatea forței sale, după ce și-a făcut „stagiul” nerostirii *într-un sertar*, mai multe decenii. Acest timp al rostirii susține, într-o prezentare bazată pe principiile hermeneuticii, (descoperirea, înțelegerea, interpretarea sensurilor) ideea că metafora, desfășurată pe cele două funcții, cognitivă și simbolică, în dimensiunea ei culturală, poate fi o *cheie hermeneutică* a operei lui Camil Petrescu, mai exact a liricii sale, concretizată în *Ideea, Ciclul morții, Un luminș pentru Kicsikem, Versurile lui Ladima, Transcendentalia* și a romanelor *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* și *Patul lui Procust*.

Funcția cognitivă și cea simbolică reprezintă „două câmpuri epistemologice distincte” (Ricœur: 1995: 133), primul dintre ele este consacrat semnificațiilor romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* și cel de-al doilea exprimă încărcătura simbolică a romanului *Patul lui Procust*, ambelor câmpuri fiindu-le repartizate interpretări ale versurilor camilpetresciene, bazate pe interferența poemelor cu una dintre cele două dimensiuni.

Hermeneutica și semantica s-au unit, în acest demers, și, fiecare, pornind, în primul rând de la forma lingvistică a operei lui Camil Petrescu, pune în valoare semnificațiile multiple ale universului camilpetrescian, în sensul în care H. G. Gadamer (2001: 489–494), în *Adevăr și metodă*, concepe cele două discipline: „În măsura în care are de-a face cu faptul lingvistic, amândouă dețin în mod evident un